

વીર સંવત ૨૪૯૨, ચૈત્ર વદ ૧, બુધવાર

તા. ૦૬-૦૪-૧૯૬૬

ગાથા-૨૧ થી ૨૨ પ્રવચન નં. ૨૦

‘ઇષ્ટોપદેશ’ હિતકારી ઉપદેશ. મુનિ દિગંબર ‘પૂજ્યપાદસ્વામી’ છે એમણે કહ્યું છે. એમ થયો એનો અર્થ કે, આ આત્મા એણે પહેલા શાસ્ત્રથી જાણવો જોઈએ. લોકાલોકને જાણનારો એ આત્મા છે. કારણ કે લોકાલોક અસ્તિ છે ને વસ્તુ, વસ્તુ છે એમ જાણનાર વિના એ

વસ્તુ છે એમ કોણે કહી? સમજાણું? આ લોક અને અલોક છે એને જાણનારું જ્ઞાન છે, જ્ઞાન સ્વભાવ આત્મા છે. એ લોકાલોકનો જાણનાર છે એમ એણે પહેલું નક્કી કરવું જોઈએ.

શરીર પ્રમાણે છે. પોતાના શરીર પ્રમાણે છે ઇ આમ બધે વ્યાપક નથી. એમ નિત્ય છે. કાયમ એની એ ચીજ નિત્ય રહે છે. અને અનંત આનંદમય છે, સુખવાળું તત્ત્વ છે અને સ્વસંવેદન સ્વરૂપ છે. એ પોતે પોતાથી જાણી શકાય એવો જ એ આત્મા છે. એ આત્માનો સ્વભાવ જ એવો એનો છે કે ઇ સ્વસંવેદન-આત્મા આનંદમય અને જ્ઞાનમય એ પોતાથી પોતે વેદીને જાણી શકાય એવું એનું તત્ત્વ છે. કોઈ નિમિત્તથી કે રાગના મંદતાના ભાવથી એ જણાય એવો એ સ્વભાવ એનો નથી. સમજાણું કાંઈ? ઉપદેશકના ઉપદેશથી જણાય એવો એ આત્મા નથી.

મુમુક્ષુ :- બધાનું ખંડન થઈ જાય છે.

ઉત્તર :- બધા ખંડન છે પણ આ તો પાછું. પોતાના અજ્ઞાનના ખંડનની છેલ્લી વાત છે. એમ કે, બીજા ઘણાને આપણે સમજાવીએ તો આપણને કાંઈક લાભ થાય, એવું સ્વરૂપમાં નથી. સમજાણું કાંઈ? બીજાને સમજાવવાનો વિકલ્પ છે એ તો પુણ્યબંધનું કારણ છે, આત્માને લાભનું કારણ નથી. કેમકે પોતે એનાથી જણાય એવો નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- બિલકુલ નહિ, એને લઈને બિલકુલ છે નહિ. તો શું કહેવું છે તમારે? પોતાનું જ્ઞાન ને આનંદ પોતે સ્વતઃ સ્વરૂપ છે એટલે સ્વતઃ સ્વભાવી સ્વતઃથી જ વેદીને અનુભવી શકાય છે. કોઈની અપેક્ષા બિલકુલ છે નહિ એવો એ આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ?

‘યહાંપર કિસીકી યહ શંકા હૈ કિ પ્રમાણસિદ્ધ વસ્તુકા હી ગુણ-ગાન કરના ઉચિત હૈ.’ દેખો! શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે, જે પ્રમાણથી સાબિત વસ્તુ હોય, પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલી હોય, પ્રમાણથી એ વસ્તુની સાબિતી જ્ઞાનમાં આવી હોય એના ગુણ-ગાન કરવા જોઈએ. જે પ્રમાણથી ખ્યાલમાં ચીજ નથી આવી એના ગુણ-ગાન શું? સમજાણું કાંઈ? ‘પ્રમાણસિદ્ધ વસ્તુકા...’ પ્રમાણથી, જ્ઞાનથી આમ સિદ્ધ સાબિત સત્તા, આ છે એમ જો સાબિત થયું હોય તો ‘ગુણ-ગાન કરના ઉચિત હૈ.’

‘પરન્તુ આત્મામે પ્રમાણસિદ્ધતા હી નહીં હૈ...’ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. આત્મામાં પ્રમાણની સિદ્ધતા જ નથી. પ્રમાણ શી રીતે સિદ્ધ થાય આત્મા? ‘વહ કિસી પ્રમાણસે સિદ્ધ નહીં હૈ.’ કોઈ પ્રમાણથી આત્માનું ભાન થઈ શકે એવો એ છે નહિ એમ અમને લાગે છે. એ તો અરૂપી જ્ઞાનઘન (છે), ઇ શી રીતે પોતાને કોઈ પ્રમાણમાં આવે? એમ શિષ્યની શંકા છે. ‘તબ ઉપર કહે હુએ વિશેષણોસે કિસકા...’ શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે, તમે ઉપર કહ્યું કે, આવો લોકાલોકનો જાણનાર, અનંત સૌખ્યવાન, શરીર પ્રમાણે, નિત્ય અને આવો આવો, એવા વખાણ પણ કોના? પ્રમાણમાં આવ્યા વિના કોના વખાણ?

‘વિશેષણોસે કિસકા ઔર કેસા ગુણવાદ?’ એ વિશેષણ જે કહ્યા એ કોના? અને કોના એ વિશેષણ? પ્રમાણમાં આવ્યા વિના કોના? સમજાણું કાંઈ? અને કોના ગુણવાદ? ‘ઐસી શંકા હોનેપર આચાર્ય કહતે હૈં કિ વહ આત્મા ‘સ્વસંવેદન-સુવ્યક્ત હૈ,....’ જુઓ! પહેલો શબ્દ આવ્યો. એ શ્લોકમાં જે હતો ને મૂળ? ‘સ્વસંવેદન-સુવ્યક્ત હૈ,....’ એ આત્મા પોતાથી વેદી શકાય, જાણી શકાય એવો જ એનો સ્વભાવ છે. સુવ્યક્ત એવો જ પ્રગટ એનો સ્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સ્વસંવેદન નામક પ્રમાણકે દ્વારા....’ પ્રમાણ આ છે, આ પ્રમાણ છે. પોતાના આત્માને જાણવાનો સ્વસંવેદન પોતે આ આત્મા છે એમ જ્ઞાન દ્વારા જ્ઞેય કરીને, જ્ઞાતા આત્મા ને જ્ઞેય પોતે એમ અંદર જાણીને પ્રમાણથી સિદ્ધ થવા લાયક તો એ રીતે છે. સમજાણું કાંઈ? ‘સ્વસંવેદન નામક પ્રમાણકે દ્વારા અચ્છી તરહ પ્રગટ હૈ, અચ્છી તરહ પ્રગટ હૈ.’ બરાબર પ્રગટ (છે). આત્મા ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યજ્યોત, ચૌદ બ્રહ્માંડમાં પોતાનું ભિન્ન તત્ત્વ, લોકાલોકને જાણવાવાળા સ્વભાવવાળું તત્ત્વ પોતાના જ્ઞાનથી જણાય એવો એ પ્રગટ આત્મા છે. કહો, સમજાણું આમાં?

એનો આધાર આપે છે. ‘વેદત્વં વેદકત્વં ચ.’ ‘જો યોગીકો ખુદકા વેદત્વ વ ખુદકે દ્વારા વેદકત્વ હોતા હૈ, બસ, વહી સ્વસંવેદન કહલાતા હૈ.’ શું કહે છે? જે ધર્મી જીવને, યોગી એટલે આત્મા જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ લોકાલોકનો જાણનાર, અનંત સુખસ્વરૂપ, શરીરપ્રમાણ, નિત્ય, એવો આત્મા એના અંતરમાં એકાગ્ર થનાર, યોગી એટલે એમાં જોડાણ કરનાર. પુણ્ય ને પાપના રાગ અને સંયોગોનું લક્ષણું જોડાણ છોડી દઈ અને સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યધામ અનાકુળ આનંદકંઠ સ્વરૂપ એમાં જેણે જોડાણ-અંતર યોગ જોડ્યો છે એવા ધર્મીને ‘ખુદકા વેદત્વ...’ ખુદ પોતે જ્ઞેય છે અને ‘ખુદકે દ્વારા વેદકત્વ...’ પોતા દ્વારા (વેદનાર). જ્ઞાતા પણ પોતે ને જ્ઞેય પણ પોતે. વેદત્વ એટલે જ્ઞેય અને વેદકત્વ એટલે જ્ઞાતા. ઈ જાણનારો પણ પોતે અને જ્ઞેય જણાવા યોગ્ય પણ પોતે. ઝીણી વાત છે આ.

પોતે પોતાથી જણાવા યોગ્ય છે. ઈ જ્ઞેય પણ પોતે ને જ્ઞાતા પણ પોતે. જાણનાર જ્ઞાતા અને જ્ઞેય પોતે. પોતે ને પોતે જ્ઞેય ને પોતે ને પોતે જ્ઞાતા. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? રાગ જ્ઞેય અને આત્મા જ્ઞાતા એમ પણ નહિ અને રાગ જાણનાર ને આત્મા જાણે, જ્ઞેય એ જાણનાર જ્ઞાતા ને આ જ્ઞેય થાય એમ પણ નહિ. શું કીધું? સમજાણું કાંઈ? ભગવાનઆત્મા આમ રાગભાગ છે ઈ આત્માને જણાવવામાં મદદ કરે એમ નહિ. તેમ રાગ એને જાણી શકે કે રાગનું આત્મા જ્ઞેય કરે તો આત્મા જણાય એમ નથી.

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- રાગરસ આત્મામાં છે જ નહિ. જ્ઞાયકમાં રાગ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આહા...!

જણાવા યોગ્ય પણ આત્મા અને જાણનારો પણ આત્મા. અહીં તો જણાવા યોગ્ય રાગાદિ જ્ઞેય એમ પણ નહિ, ભાઈ! એમ એટલું સિદ્ધ કરવું છે. રાગાદિ જણાવા યોગ્ય એમ પણ નહિ, શરીર આદિ જણાવા (યોગ્ય) એ નહિ, એ વસ્તુ નહિ. ભગવાનઆત્મા પોતે એનું સ્વરૂપ જ એટલું છે કે, પોતે જ પોતાનો જ્ઞાતા થાય અને પોતે જ પોતાનું જ્ઞેય થાય લોકાલોકનું જે જ્ઞેય એ તો બીજી અપેક્ષાએ વાત કરી. ઇ લોકાલોકને જાણવા જેટલો અહીં સ્વભાવ છે એમ વાત કરી. સમજાણું કાંઈ? લોકાલોક ઇ (જ્ઞેય) એમ નહિ. લોક અને અલોક જેટલું અસ્તિત્વ છે એ અસ્તિત્વની હયાતીના જ્ઞાનવાળી હયાતી એને જાણે. એ વિના આ અસ્તિત્વ છે એમ જાણ્યું કોણે? સમજાણું? ઇ પોતાનું જ્ઞાન એવડું છે, એમ. લોકાલોકને લઈને નહિ.

જ્ઞાન સ્વભાવ, જેનો જ્ઞ સ્વભાવ-જાણક સ્વભાવ, એ સ્વભાવ જ પોતે લોકાલોકને જાણવા જેટલો પોતાનો (સ્વભાવ છે), ઇ પોતાનું સ્વરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! પેલો શિષ્ય કહે છે, પણ જે વસ્તુ પ્રમાણમાં આવ્યા વિના શેના ગુણ-ગાન? શેના વિશેષણ? કોના આપ્યા તમે આ બધા આવા? આવડો મોટો, આવડો મોટો ને આવા ગુણ, આવડો મોટો ને આવા ગુણ. એય...! પણ કોના? કોઈ પ્રમાણસિદ્ધ થઈ હોય વસ્તુ તેના કે એના વિના? સાંભળને! પોતાથી પ્રમાણસિદ્ધ થવાને લાયક આત્મા છે.

ધર્મી જીવને, યોગી એટલે ધર્મી. યોગી એટલે પેલા બાવા ફરે એમ યોગી નહિ. ભગવાનઆત્મા એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં લોકાલોકનું જેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે જાણવાનું, પોતામાં, હોં! અનંત આનંદ છે, શરીર પ્રમાણે છે, નિત્ય છે. એ સ્વસંવેદનથી પોતાના જ પ્રમાણજ્ઞાનથી પ્રમેય થઈ શકે છે. પોતાના જ પ્રમાણજ્ઞાનથી એટલે જ્ઞાન કહો કે પ્રમાણ કહો અને જ્ઞેય કહો કે પ્રમેય કહો, પોતાના જ પ્રમાણથી પોતે પ્રમેય એટલે જ્ઞેય થઈ શકે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુ છે કે નહિ? વસ્તુ, વસ્તુ છે એમાં તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે. લોકાલોકને જાણે એવડો જ્ઞાનસ્વભાવ છે અને એમાં આનંદસ્વભાવ છે. જે સ્વભાવ છે એ પોતે જ્ઞાતા થઈને પોતાનું જ્ઞેય કરીને જાણવાને લાયકાતવાળો છે. બીજાને જ્ઞેય કરે ને જણાય કે બીજાને જ્ઞાતા તો બીજો હોઈ શકે નહિ પણ બીજાને જ્ઞેય કરે ને આનું જ્ઞાતા થાય એમ નહિ. સ્વનો જ્ઞેય અને જ્ઞાતા થવાનો એનો વાસ્તવિક યથાર્થ સ્વભાવ છે. આહાહા...!

વાત ઇ છે કે આ બધા હાડકા-બાડકા-ચામડા આ તો બધા જડ માટી, ધૂળ છે. એનો જાણનાર છે. એનો જાણનાર એટલે એનું જે સ્વરૂપ છે તેવું જાણવાનું સ્વરૂપ પોતાના જ્ઞાનમાં છે. એને કારણે નહિ, એનો જ્ઞાન સ્વભાવ એવો છે. જગતમાં લોકાલોક છે એમાં એક જાણનાર જ્ઞાન પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યવાળું ન હોય તો આ છે એમ કોણે કહ્યું? એટલે એને લઈને નહિ. ઇ જે સત્તાઓ છે અનંત આત્માઓની, અનંત પરમાણુની એને લઈને

લઈને નહિ, પણ એ સત્તા છે એમ આ એક સત્તા (છે), લોકાલોકને જાણવાનું સ્વતઃ સ્વભાવવાળું આખું જ્ઞાન ને આનંદરૂપ સ્વ સત્તા છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? પરને શેય કરવો નથી ને પરનું જાણનાર થવું નથી અહીં તો એમ કહે છે. આહાહા...! ભારે વાત, ભાઈ! અહીં તો કહે પણ શાતા-અશાતા આ કેટલી ક્રિયાઓ બહારની. ‘પોપટભાઈ’! એ કોણ કરે ક્રિયા? એ તો એને કારણે બહારનું થાય. આ તો પોતે પોતાનો જ્ઞાતા ને પોતે પોતાનું શેય. એ સમાય જાય એવો એનો સ્વભાવ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- થોડો ખ્યાલ પણ લીધો છે ક્યાં? હીરો તો બહુ ઊંચો પણ નજર ક્યાં કરી છે એણે? નજર કર્યા વિના આંખો મીંચીને? બહુ હીરો બહુ ઊંચો, બહુ ઊંચો અરે...! તેજ તે એના તેજ! પણ કોના તેજ?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- ક્યાં પણ કરે છે? કહેતો જ નથી ખરેખર તો. ઇ જ કહે છે કે, અહીં પ્રમાણથી સિદ્ધ થવા લાયક વસ્તુ એ પ્રમાણથી સાબિત થાય છે એ વસ્તુ, બીજી કોઈ રીતે સાબિત થાય એવી વસ્તુ નથી. એણે પ્રમાણ કર્યું છે કે દિ’? એમ કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? બહારની પ્રવૃત્તિની ક્રિયાઓ તો સ્વતંત્ર જડની (થાય છે). એને જાણવું એ શેય એમ પણ નહિ અહીં તો. આહાહા...! આ તો જે જગતનું લોક અને અલોક મહા સત્તા સ્વરૂપ હો પણ એને જાણનારો સત્તા સ્વભાવ મારું જ્ઞાન જ એવડું છે. લોકાલોકને (જાણનારું) એટલે જ સ્વભાવ છે, જ સ્વભાવ છે એનું સત્ત્વ જ એટલું છે કે, જેટલું જગતમાં સત્ત્વ છે એને અડ્યા વિના, એનું લક્ષ કર્યા વિના, એ સત્તાની હાજરી છે માટે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ સત્તાની હાજરી એવડી છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન જ્ઞાન, અંતર જ્ઞાન વસ્તુના પ્રમાણથી એ પોતે જ પ્રમેય થાય, એ પ્રમેય થાય, એ શેય થાય અને આ જ્ઞાતા, એ પોતે જ શેય અને જ્ઞાતા છે. પર શેય અને આત્મા જ્ઞાતા એ બધી વ્યવહારની વાતું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એકપક્ષી. બરાબર સત્યનો એકપક્ષી ચુકાદો હોય ને? બેનો ચુકાદો સાચો હોય? તું પણ સાચો ને તું પણ સાચો, એમ હોય ન્યાં? એક સત્યપક્ષી ચુકાદો છે. આહાહા...!

કહે છે કે, ધર્મી જીવને ધર્મીએ ખુદ શેયને જ્ઞાન બનાવીને અથવા જ્ઞાનથી શેય બનાવીને પોતાનું પ્રમાણ સિદ્ધ કર્યું છે. પ્રમાણ સિદ્ધ કર્યો છે કે આ આત્મા. કોઈના પ્રમાણે નહિ, કોઈના આશ્રયે નહિ, કોઈના આધારે નહિ, કોઈ વડે નહિ, કોઈએ કીધું કે આવો માટે, એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! એવો જ એનો સ્વભાવ છે. હમણાં કહેશે જરીક, સમજાય છે?

‘સ્વસંવેદન નામક પ્રમાણકે દ્વારા અચ્છી તરહ પ્રગટ હૈ.’ અનુમાન પણ નહિ. સમજાણું? પરોક્ષ નહિ. ઓહોહો...! ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યનો સૂર્ય પ્રભુ! લોકાલોક જેટલા છે તેને અડ્યા વિના, લક્ષ કર્યા વિના, એનું લક્ષ કર્યા વિના, એનો સ્વભાવ જ લોકાલોકને જાણવાનો સ્વભાવ એ સ્વભાવને જાણનારને કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભારે વાત લાગે, ભાઈ! બહારની વાત સમજાય, લ્યો! સામાયિક કરો, પોષા કરો. એ... ‘ભગવાનભાઈ’! સમજ્યા વિના, અજ્ઞાન હોં! ન્યાં ક્યાં ભાન હતું કાંઈ? એ.. ‘મૂળચંદ્રભાઈ’! ચાર પોષા કરી નાખે, જાડું શરીર હોય ને ચોવિહાર કરે એમાં શું ન્યાં નડે? શરીર જરી સુકાય તો વળી ત્રણ લાડવા ચડાવી જાય પાછા. ચણો પોચો થયો હોય તો પાછો પાણીમાં નાખે. એમાં કાંઈ છે? એ પણ ધર્મ કે દિ’ હતો? સાંભળને! એ... ‘દેવશીભાઈ’! તે દિ’ આટલો જુદો નહોતો એમ કહે છે. અરે...! છતાને અછતો કરે છે. ‘અનુભવ પ્રકાશ’માં નથી આવ્યું?

મુમુક્ષુ :- આવું સાંભળેલું નહોતું.

ઉત્તર :- નહોતું. વાત સાચી, વાત સાચી. એક બાપ હોય, બહાર નીકળ્યો બજારમાં અને છોકરા ઘરે રહ્યા. એને પૂછે કે તમારે દીકરા છે? તો ના પાડે? ભેગા નથી ને? સાથે નથી ને? સાથે નથી એટલે ઘરે પડ્યા છે કે બેઠા છે કે નહિ? છતાને અછતા કરે? ‘અનુભવ પ્રકાશ’માં એવો દાખલો આપ્યો છે. સમજાણું? છતા ને અછતો કરે?

એમ ભગવાન છતો જ્ઞાન સ્વભાવ પૂર્ણ લોકાલોકને અપેક્ષા રાખ્યા વિના લોકાલોકને જાણવાના સ્વભાવનું સત્ત્વ, એવો ભગવાન અંદર છે એ છતાને અછતો કોણ કરે? સમજાણું કાંઈ? વૃદ્ધ ડોસો એકલો બહાર નીકળ્યો. શાક લેવા નીકળ્યો. ઘરે કામ ન હોય. બાપા! કોઈ છોકરા નથી તમારે? ત્યારે ઈ ના પાડે? છોકરા નથી એમ કહે? બાપુ! છોકરા તો આઠ છે ને મોટા લોઢા જેવા પણ કામ કરે છે હમણાં. છોડીનો સાસરો બધું લઈને આવ્યો છે ને એ પાછો છે જરી સત્તાપ્રિય એટલે જરીક એના મોઢા સાચવવા રોકાણા છે ન્યાં. ‘પોપટભાઈ’! આવું છે. પેલો જરી સત્તાપ્રિય, કડક હોય, પેલું સરખું ન આપે તો .. થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- મનાવવા પડે પાછા.

ઉત્તર :- એ દુનિયા તે કાંઈ ગાંડી છે ને પણ.

અહીં કહે છે કે ભગવાન છતાને અછતો કહે કોણ? ઘરે છોકરા પડ્યા છે ને સાથે નથી એટલે નથી એમ કહે ઈ? એમ ભગવાનઆત્મા એક સમયમાં અખંડાનંદ લોકાલોકને જાણવાવાળું તત્ત્વ અને પૂર્ણાનંદવાળું તત્ત્વ (છે), એ નથી એમ કહે કોણ? કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...!

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એ જ પ્રમાણ થયા, એ પ્રમાણ ત્યારે જ પ્રમાણ કહેવાણું. એ પોતાનું જ પ્રમાણ છે એમ કહે છે. કોઈના પ્રમાણની એને જરૂર નથી. એ પોતાના ગુણ જે ગાય

આવા ગુણો ને આવા ગુણો આવો. એ જ્ઞાન દ્વારા જાણ્યું એ જ એનું પ્રમાણ છે. કોઈ બીજું પ્રમાણ છે નહિ.

ધર્મીને એ પોતાનું જ પ્રમાણ છે, બીજાનું પ્રમાણ એને છે નહિ. ભગવાન કહે છે માટે માન્યું એમ પણ નથી એમ કહે છે અહીં તો. સર્વજ્ઞે કહ્યું માટે આ માન્યું છે એમ નથી. ભાઈ! પોતાથી વેદ્યું છે, જાણ્યું કે આ આત્મા આવો છે. ઓહો...! એકલો ચૈતન્યનો પુંજ અને તે જ્ઞેય ને જ્ઞાન બન્ને હું છું. બીજી ચીજ જગતમાં નથી મારે, મારી અપેક્ષાએ, એમ છે. એને હોય એને ઘરે. એને લઈને હું નથી, એને લઈને મારું જ્ઞાન નથી. એને લઈને મારી સત્તા તો નથી પણ એની સત્તા છે માટે મારું જ્ઞાન છે એવડું એમ નથી. એમ અહીંયાં કહે છે. ૧૯ ગાથા લીધા પછી અહીંથી કેવી ગાથા લીધી! જુઓ! ૨૦મી. (૨૧મી)

ભાઈ! પ્રભુ આમ પડ્યો છે ને મોટો! આહાહા...! છ છ છોકરા ને મોટા ગોરા જેવા છ છ હાથના લાંબા ને નીરોગી શરીર, રોગ આવ્યો ન હોય, રોગ આવવાની તૈયારી ન હોય એવા ઘરે બેઠા હોય ને ના પાડે, નથી મારે છોકરા, મૂર્ખ છે ને ઈ? કહે કોઈ? એમ ભગવાન, આખી દુનિયાના છ દ્રવ્ય લોકમાં પડ્યા છે એનું લક્ષ કર્યા વિના, એને અડ્યા વિના, એ હયાતી છે માટે આની હયાતી છે, એમ નહિ. આવો ભગવાન અંતર એક સમયમાં પૂર્ણ જાણવાના સ્વભાવવાળું આખું તત્ત્વ એ પોતે જ પોતાના પ્રમાણથી જ્ઞેય કરીને પોતે સિદ્ધ થઈ શકે છે. એને બીજા પ્રમાણની જરૂર નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

‘બસ, વહી સ્વસંવેદન કહલાતા હૈ. અર્થાત્ ઉસીકો આત્માકા અનુભવ વ દર્શન કહતે હૈ.’ લ્યો! એને આત્માનો અનુભવ અથવા દર્શન કહેવામાં આવે છે. એ સ્વસંવેદન કહો, અનુભવ કહો, સમ્યગ્દર્શન કહો, એ જે કહો તે એ છે. સમજાણું કાંઈ? પછી કહેશે, હોં! આ બધા વ્યવહારના વિકલ્પ ને સાધન-જ્ઞાન ત્યાં બિલકુલ કામ આવતા નથી. એ પછી કહેશે. ભલે હો વિકલ્પ આદિ આ બધી ચીજ. ન્યાં આત્માના સાધનમાં એ જરીયે કામ આવતા નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’! એવો જ્ઞાનચંદ્ર છે, કહે છે. જુઓ! એ પોતે. આહાહા...!

જેનો સ્વભાવ, જેનું સ્વરૂપ, સ્વ-રૂપ, સ્વ-રૂપ, સ્વરૂપ-સ્વરૂપ, જેનું સત્ત્વ, જેનો સ્વભાવ આવડો છે, એને બીજાના પ્રમાણથી માનવાનું ક્યાં રહ્યું? એ તો પોતાના જ્ઞાનના વેદનથી જ્ઞાતા કરીને જ્ઞેય થઈ શકવાને (યોગ્ય છે). પોતે જ્ઞેય થવાને લાયક અને પોતે જ્ઞાન જ્ઞાતા થવાને લાયક એવો એનો સ્વભાવ છે, કહે છે. આહાહા...! વ્યવહારવાળાને ભારે આકરું લાગે છે. આ ... મંદિર બનાવે, પૂજા કરે, ભક્તિ કરે, જાત્રા કરે. ધૂળ પણ નહિ થાય, સાંભળ, કહે છે. એય...! હજી આને મંદિર બનાવવાનું બાકી છે. પાંચ-દસ લાખના મંદિર બનાવીને જાત્રાઓ કાઢીએ એનાથી આત્મા બિલકુલ નહિ જણાય લે, એમ કહે છે. આહાહા...! ગળે ઉતારવું ભારે. વળી પાછા કાઢે. ‘હિંમતભાઈ’ કહેતા હતા. પણ એ આવ્યા હતા કે

નહિ ન્યાં? આહાહા...! એ વિકલ્પના કાળે પણ વિકલ્પને લઈને જ્ઞાન નહિ ને જ્ઞાતા નહિ. વિકલ્પને લઈને જ્ઞાતા ને જ્ઞેય નહિ. વિકલ્પના સહારે જ્ઞાતા ને જ્ઞેય નહિ. ત્યારે જ પેલાને વ્યવહાર કહેવાય ને? અવસ્તુને. આમાં ક્યાં એ વસ્તુ હતી? આ તો જ્ઞાતા ને જ્ઞેય પોતે એ વસ્તુ. રાગાદિ અવસ્તુ. એ છે માટે જ્ઞાન એવડું છે એમ પણ નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

એના સ્વભાવના માહાત્મ્ય જ એને આવ્યા નથી. સમજાણું? ભલે ભાષામાં કદાચિત્ કહે કે, આવો (આત્મા). પણ આ વસ્તુ ઓહોહો...! સાક્ષાત્ પરમેશ્વર પોતે! પોતે જ પરમેશ્વર સ્થાપ આત્માને, સ્થાપ્યા વિના તારી જ્ઞાન દશા હાથ નહિ આવે. હું જ પરમેશ્વર છું. ઓહોહો...! સમજાણું કાંઈ? ‘અનુભવ પ્રકાશ’માં કહે છે, પોતાને પ્રભુ સ્થાપ. ક્યાંય પ્રભુતા ક્યાંક આપી તો નહિ આમ જઈ શક, એમ કહે છે મૂળ તો. ક્યાંક જો મોટપ આપી રાગને ને પુણ્યને ને વ્યવહારને ને નિમિત્તને ને સંયોગને (તો) નહિ જાય, અંદર આત્મામાં નહિ આવી શકાય, આત્મા એવો છે નહિ. આહાહા...! એ... ‘પોપટભાઈ’! કહે છે, સમેદશિખરની પાંચ જાત્રા કરીએ તો થઈ જાશે એકાવતારી. મોટપ આપી તેં પરને, નહિ હાથ આવે આ તારો આત્મા. એવો છે નહિ ઈ. આહાહા...!

ભાઈ! વસ્તુ જ પોતે અલૌકિક છે. લૌકિક આખા જગતને જાણનાર, લૌકિકનો આશ્રય લીધા વિના જાણનાર એવું પોતે તત્ત્વ છે. સ્વતઃસિદ્ધ તત્ત્વ (છે). વસ્તુ છે એના સ્વભાવની શું વાત કરવી! એના સ્વભાવની હદ શી? એને મર્યાદા શી? એને પરાશ્રયતા શી? સમજાય છે? જે સ્વભાવભાવ છે એ સ્વભાવભાવને પરાશ્રયતા શી? અપૂર્ણતા શી? એ સ્વભાવની અચિંત્યતામાં અપૂર્ણતા શી? આહાહા...! રાડ નાખે છે, ભગવાન ભગવાન ઠરાવી દીધા, તમે નહિ વાંચ્યું હોય, વાંચ્યું? અમારે પંડિત છે તો જરીક કો’ક દિ’ તર્ક આપે એમાંથી. ભગવાનને તમે ઠરાવી દીધા, ભગવાન મહાવીરને ભગવાન ઠરાવી દીધા, માનવને ભગવાન ઠરાવી દીધા. આવા લખાણ આવે છે. અરે...! તત્ત્વનો અનાદર કરનાર છે, એક એક ચૈતન્ય તત્ત્વનું ખૂન કરનાર છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાનઆત્મા સાક્ષાત્ પોતે પરમેશ્વરનું રૂપ જ આત્મા છે. શક્તિ ને ભગવાનની વ્યક્તિમાં ફેર કાંઈ નથી. એવા પ્રભુઆત્માને જ્યાં સુધી દષ્ટિમાં ન સ્થાપે ત્યાં સુધી એનું સ્વસંવેદન પ્રમાણ નહિ થઈ શકે. સમજાણું કાંઈ? ક્યાંક પણ જો જરી લાળ રાખ, માહાત્મ્ય આપી દીધું ક્યાંક (તો) આ માહાત્મ્યમાં ખંડ થાય છે, માહાત્મ્યવાળું તત્ત્વ હાથ નહિ આવે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ભાઈ એમ કહે છે કે, ઉતરી જાય એવું છે. ચક્કર ઉતરી જાય એવું છે તમે એમ બોલ્યા અને આ એમ બોલ્યા બેય. આહાહા...!

તું કેવડો છો, કેવો છો એ તને ખબર નહિ? આ માંડી બધાની, ધૂળની ને શરીરની ને વાણીની ને... ભગવાન આવા, ભગવાન આવા પણ તું કેવડો ઈ ખબર છે તને? ભાઈ!

ભગવાનની શું વાત કરવી! પણ સાંભળને હવે. એ ભગવાનને જેણે જ્ઞાનમાં લીધા એ જ્ઞાનની મોટપ તારે લઈને છે કે એને લઈને છે? જેણે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન આવું... આવું... આવું... આવું... આહાહા...! જે પર્યાય ખ્યાલમાં લીધી એ પર્યાયની મોટપ કેટલી! અને એ પર્યાય કરતાં આખા દ્રવ્યની મોટપ કેટલી! આહાહા...! છે (માહાત્મ્ય) આમ, આપે છે આમ. એટલે દષ્ટિમાં ફેર છે. 'જ્ઞાનચંદ્રજી'! આ રાડ નાખે છે બધા. અર..ર..! વ્યવહારનો લોપ થશે. વ્યવહારનો લોપ જ છે. આત્મામાં કે દિ' વ્યવહાર હતો? સાંભળને! એ.. 'વસંતલાલજી'! આ બધા નીકળ્યા છે ને, જુઓ! હવે શિક્ષણ વર્ગ માટે ને ફલાણા માટે. અહીં કહે છે કે, કાંઈ ન મળે આત્મામાં. પરથી સમજે એવો આત્મા નથી ને પરને સમજાવે એવો એ આત્મા નથી. એય..!

મુમુક્ષુ :- સાધન-સાધ્ય કહ્યા છે ને!

ઉત્તર :- સાધન ઇ જ અને સાધ્ય ઇ નું ઇ. ઇ નું ઇ સાધન ને ઇ નું ઇ સાધ્ય. બીજો હતો કે દિ'? અરે..! કહો, સમજાણું આમાં?

જેવી રીતે એ વસ્તુ સ્વ, સ્વ સ્વભાવે જે રીતે સ્વતઃ છે અને સ્વતઃ સ્વભાવના પ્રમાણથી જ જાણી શકાય એવો છે. એવો જ્યાં સુધી એના ખ્યાલમાં, રચિમાં, શ્રદ્ધમાં ન બેસે ત્યાં સુધી એનું વીર્ય સ્વસંવેદન તરફ વળશે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એવડો એ નથી એવી રીતે કલ્પીને એને નક્કી કરવા જાય તો કોઈ રીતે વેદન નહિ થઈ શકે. સમજાણું કાંઈ આમાં? એનું નામ આત્મઅનુભવ દર્શન.

'અર્થાત્ જહાં આત્મા હી જ્ઞેય ઓર આત્મા હી જ્ઞાયક હોતા હૈ,....' દેખો! જ્યાં 'આત્મા હી જ્ઞેય...' પોતે જ જ્ઞેય, પોતે જ જ્ઞેય. પરજ્ઞેય તો વ્યવહાર થઈ ગયો, એ નહિ. એ પોતે જ્ઞેય અને 'આત્મા હી જ્ઞાયક હોતા હૈ,....' દેખો! 'ચૈતન્યકી ઉસ પરિણતિકી સ્વસંવેદન પ્રમાણ કહતે હૈં.' આ પ્રમાણ. ચૈતન્યની એ પરિણતિ નામ પર્યાયને સ્વસંવેદન પ્રમાણ કહે છે. પર્યાયને. પર્યાયની વાત લીધી ને? ભગવાનઆત્મા જ્ઞેય-જણાવા યોગ્ય અને પોતે જાણનાર. જાણનાર ને જણાવા યોગ્ય પોતે ને પોતે છે. બહિર્ભુજની વૃત્તિમાં, બહિર્ભુજની વૃત્તિમાં, બહિર્બુદ્ધિમાં-જેટલું માહાત્મ્ય પરનું રહી જાય એને બહિર્બુદ્ધિ કહે છે. સમજાણું? અને અંતર જ્ઞેય અને જ્ઞાયક, પરિપૂર્ણ પ્રભુ હું જ આ સ્વભાવના વેદને વેદન કરનારો બીજો કોઈ નહિ. જણાવા લાયક પણ હું ને જાણનાર પણ હું. એવી પરિણતિને સ્વસંવેદન પ્રમાણ કહે છે, એનું નામ પ્રમાણ છે.

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યે કહ્યું કે, 'જદિ દાણ્જ પમાણં' જો કહું તો પ્રમાણ કરશે, ઇ આ પ્રમાણ. પાંચમી ગાથામાં આવે છે ને? 'તં ઇયત્તંવિહત્તં દાણ્હં અપ્પણો સવિહવેણ। જદિ દાણ્જ' 'જદિ દાણ્જ' દેખાડીશ તો પ્રમાણ કરજે. તારા સ્વસંવેદન પ્રમાણથી પ્રમાણ કરજે. આ મહારાજ ભગવાન કુંદકુંદ કહે છે એમ નહિ, એમ નહિ એમ કહે છે. આહાહા..!

‘જદિ દાણ્જ’ જો હું દેખાડું તો પ્રમાણ કરજે, ડોં! એટલે? તારા અનુભવથી તેનો સ્વીકાર-ચૈતન્ય આવો છે એમ સ્વસંવેદનથી સ્વીકાર કરજે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘ચીમનભાઈ’! આ મકાન કરવા, મંત્રીપણું કરવું આ બધા કેટલા કામ માથે. યુનાના વેપાર કરવા, કોથળા. બીજાનો યુનો જોઈને, એનો યુનો જોઈને વિચાર આવ્યો હતો. અહીં યુનાના ખટારા આવે. અને એની યુનાની કોથળીઓ ભાળી. આ ગયા હતા ને કાલે? નહિ? પરમ દિ’. કોથળી કોથળી ... પણ એનો ધંધો કરે તો સારી જ કોથળી લાવે ને ઇ તો. એવું કાંઈક નામ આપ્યું હતું. ઇ કોથળીઓ પડી હતી. અહીં કોથળી ન રહે, અહીં ક્યાં કોથળો હતો? અહીં તો સાધારણ, સાધારણ પાછા ઇ હોય. ઘરનો માલ વેચે ઇ સારો લે કે નહિ? એમ આ ઘરનો માલ આત્મા આનંદકંદ છે, કહે છે. આહાહા...! કોથળીઓ પડી છે, ડોં! મેં કીધું, કોની કોથળીઓ છે? એ બધી ‘ચીમનભાઈ’ની છે. લાલ પથરા-બથરા મકાન માટે લ્યોને. એમ કરોને.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... ઘરનો વેપાર એટલે યુનો બીજી જાતનો લાવ્યા. આ ઘરનો વેપાર આત્માનો ઇ કહે છે અહીં.

ભગવાન! તારા અંતરના પ્રમાણ માટે કોઈની સહાયની જરૂર નથી. ઘરના માલ પડ્યા છે ને એલા ઘરમાં માલ પડ્યો ને એને તું વાપરીશ નહિ? એમ કહે છે. આહાહા...! દુનિયામાં એમ નથી કહેતા? આપણાં ઘરમાં છે ને આપણે શું કરવા લેવા જાવું? ‘પોપટભાઈ’ એમ કે નહિ? આટલો તો આપણા ઘરમાં પડ્યો છે માલ, એ તો પહેલો વાપરો પછી વળી ઘટે તો આપણે લાવશું. એમ કહે, પણ આ તો ઘટે એવો નથી. આહાહા...! ભગવાન! તારો માલ તો અંદર જ્ઞાનનો આનંદ સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... નાસ્તિકને પણ આ ક્ષેત્રનું માપ ક્યાં છે એ તર્કથી નહિ ખ્યાલ કરી શકે. આહાહા...! ક્યાં અલોક ને (લોક)? લોક, અલોકનું જ્ઞાન કહ્યું ને અહીં? અલોક એટલે શું છે આ તે વસ્તુ? આ તે ઈશ્વરની કળા કે લીલા કે આ તે કોઈ જગતના સ્વભાવો? આ ક્ષેત્ર એની પછી પછી શું હશે? અનંત જોજન, અનંતના અનંત વર્ગ કરીને ચાલ્યો જાય એમ ને એમ, લક્ષ, લક્ષ લાગી જાય, ડોં! પછી શું હશે? પછી આમ ગોળ હશે?

મુમુક્ષુ :- ... પોતાની સત્તાને પોતે અનુભવ કરે છે.

ઉત્તર :- ઇ ક્ષેત્રની, એ સત્તાની અમાપની એને ખબર નથી, એમ મારું કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- એને શું ખબર હોય?

ઉત્તર :- એને ખબર છે? પણ છે કેવું? કોઈ અચિંત્ય ક્ષેત્ર સ્વભાવ! એનો ભગવાન જાણનાર એના જ્ઞાનનો અચિંત્ય બેહદ સ્વભાવ! એની હયાતીને કબુલ કોણે કરી? પણ જાણ્યું કોણે? એની તો એને ખબર પણ નથી. સમજાણું કાંઈ? નાસ્તિક પણ શું છે? એમ

કહે. આના પછી... પછી... પછી... પછી... કહે શું છે? પછી વાડ ક્યાંય આડી આવે છે? શું છે? પછી ક્ષેત્ર આવ્યું ફલાણા પટેલનું કે ફલાણું.. પછી કાંઈ નથી, લ્યો! એમ હશે? શું છે આ તે! ઓ..હો..હો..!

ક્ષેત્ર, આ ક્ષેત્રજ્ઞ. એનો તો આ જાણનાર છે. તે ક્ષેત્ર છે માટે નહિ. એવડા ક્ષેત્રને જાણનાર અર્થિત્ય ક્ષેત્ર! જ્યાં શું પાછળ? શું પાછળ? પાછળ શું? નથી ક્યાંય નહિ આવે. અસ્તિ જ એમ ને એમ આવશે. અસ્તિ આવશે, નથી ક્યાંય એમ નહિ આવે. એમ કાળમાં ક્યાં નાસ્તિ આવશે? આમ ભૂતકાળ.. ભૂતકાળ.. ભૂતકાળ.. પછી... પછી... પછી... પછી... ક્યાંય નથી એમ નહિ આવે. છે... છે... છે... છે... છે... છે... એમ કાળમાં છે... છે... છે... જ ચાલ્યા આવશે. આ એના જાણનારના જ્ઞાનમાં છે... છે... છે... જ ચાલ્યું જાય છે. સ્વભાવ એવો ભાવ છે કે ક્યાંય શક્તિનો અભાવ છે નહિ. પરને લઈને અભાવ એ જુદી વસ્તુ છે. સમજાણું કાંઈ?

એ જ્ઞાનનો ભાવ, એ આનંદનો ભાવ, એ સ્વચ્છતાનો ભાવ, એ શુદ્ધતાનો ભાવ, એ શાંતિ-ચારિત્રનો ભાવ, એ વીર્યનો ભાવ કેટલો? કેવડો? ભાવે એટલો એવડો અમાપ છતાં પોતે જ્ઞેય ને જ્ઞાન પોતાથી થઈ શકે એવો છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! પ્રમાણ. 'પરિણતિકો સ્વસંવેદન પ્રમાણ કહતે હૈં.' જુઓ! પર્યાય લીધી, પર્યાય. પ્રમાણની પરિણતિથી જ આ પ્રત્યક્ષ છે, બીજી રીતે છે નહિ. 'ઉસીકો આત્માનુભવ વ આત્મદર્શન ભી કહતે હૈં.' માથે આવી ગયું ઘણું.

'ઈસ પ્રકારકે સ્વરૂપવાલે સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષ (જો કિ સબ પ્રમાણોમ્ મુખ્ય યા અગ્રણી પ્રમાણ હૈ)...' દેખો! બધા પ્રમાણમાં એ જ પ્રમાણ છે. હવે મુકને! પ્રમાણ તો પોતાનું પ્રમાણ પોતાને થયું એ પ્રમાણ છે. સમજાણું કાંઈ? ભગવાન જ્ઞાનની જ્યોત સૂર્ય પ્રભુ! આનંદનો બેહદ સાગર, એ પોતે જ્ઞેય ને પોતાનું જ્ઞાન કરીને પ્રમાણ થયું એ જ મુખ્ય પ્રમાણ છે. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનને પૂછીને પ્રમાણ કરવું એવું આ નથી, કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

અરે..! પ્રભુ! આવડો તું છો એ તને ભાનમાં ન આવે અને તને ધર્મ થાય, ક્યાંથી થાય? ધૂળમાંથી ધર્મ (થાય)? પોતાથી જ પ્રમાણ છે એવું એનું સ્વરૂપ છે. એ સ્વરૂપથી ઓછું, વિપરીત, અધિકુ માને તો એ તત્ત્વના સ્વરૂપથી વિપરીત એની દષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

રાજા હોય ન્યાં ખાજા તળાતા હોય, ઊંચા, પાંચસો પાંચસો દસ દસ શેરનું ખાજુ. ગરીબ વાઘરા બિચારા આવે તો આમ જોઈ રહે, હોં! આહાહા..! આપણને મળશે કે નહિ આમાંથી? આ દરબાર ગુજરી ગયા છે ને? ગુજરી ગયા ને આખું ગામ ખાજાનું જમાડયું હતું. 'રણજીતસિંહ' ગુજરી ગયા ને? 'જામનગર'. આખું ગામ જમાડયું પણ એ ઊંચા ખાજા. એને પાંચ-દસ લાખ ખર્ચાઈ (એમાં) એને શું? બિચારા ગરીબ માણસને (એમ લાગે), અમને

ક્યારે મળશે? આ બધા (જમે છે). ભાઈ! આખા ગામને જમવાનું છે. પણ એના મોઢા... ગરીબ માણસ બહાર હોયને. ઊંચા થાળ ને આમ તળાતા હોય ને અંદર. આહાહા...! બાપુ! ગામનું જમણ છે. તમે પણ આવશો, વાર લાગશે થોડીક. પણ એને ભરોસો આવે નહિ.

એમ આ ભગવાનઆત્મા આવો ગવાય છે ઇ હું હોઈશ કે નહિ? હું હોઈશ કે નહિ? બાપુ! તું હોઈશ ઇ અહીં વાત ચાલે છે. સારા ઘરે જમણ હોય ને બિચારા ગરીબ માણસ આવે તો એને એમ થાય કે આ માહલવી મને ચીજ આપશે કે નહિ વધ્યું-ઘટ્યું? એમ થાય. આ તો આખું ગામ જમે. સારી સારી ચીજ જાણતા હોય કે આ મોટુ સારું પેલું હોય તો દસ દિવસથી તળાતા હોય, કંદોઈ સારા ને સાટા-બાટા ગળ્યા ને.. બીજા માણસને કાંઈ જમવાનું ન હોય. વધ્યા-ઘટ્યામાં થોડોક ભાગ હશે કે નહિ? એમ બિચારા ઈચ્છા કર્યા કરે. અહીં એમ નથી, કહે છે. આ તો માલ તળાય એ બધાના ભાગમાં આવે એવો એ માલ છે. આહાહા...! ભાઈ! તું એવડો છો ને! પ્રભુ! આહાહા...! જુઓને!

એ પ્રમાણનું મુખ્ય પ્રમાણ પોતે છે. એ પ્રમાણમાં પ્રમાણ પોતે છે. 'તથા કહે હુએ ગુણોંસે...' જુઓ! બે વાત કરવી છે ને? એક સ્વસંવેદનથી પ્રમાણથી પણ પ્રમાણ અગ્રણી પોતે છે અને તે 'કહે હુએ ગુણોંસે સમ્પૂર્ણતયા પ્રકટ...' બે વાત લીધી હતી ને પેલાએ? કે, આ વિશેષણથી તમે વાત કરી અને ઇ કેસા ગુણવાદ? એમ કહ્યું હતું ને? 'ઉપર કહે હુએ વિશેષણોંસે કિસકા ઔર કેસા ગુણવાદ?' પ્રમાણસિદ્ધ થયા વિના. એ એવો છે કહે છે, સાંભળને! અત્યારે એવો છો. 'કહે હુએ ગુણોંસે...' આવા પ્રમાણથી અને કહ્યા જેટલા ગુણો. લોકાલોક જાણનાર, તારો એવડો ગુણ, હોં! અહીં. અનન્ત આનંદ એવડો અહીં. જે કહ્યું છે તે રીતે 'સમ્પૂર્ણતયા પ્રકટ વહ આત્મા યોગિજનોંકો એકદેશ વિશદરૂપસે અનુભવમે આતા હૈ.' ધર્મા જીવને એકદેશ વિશદ સ્પષ્ટરૂપે અનુભવમાં આવે છે. કેવળીને તો પૂર્ણ છે. અહીં તો નીચે સાધકની વાત છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

'કહે હુએ ગુણોંસે સમ્પૂર્ણતયા પ્રકટ વહ આત્મા યોગિજનોંકો એકદેશ વિશદ સ્પષ્ટ...' જોયું? વિશદ સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ 'અનુભવમે આતા હૈ.' આમાં કાંઈ એવી કોઈ આકરી ભાષા નથી. આ તો સાદી ભાષા છે. ચાર ચોપડી શીખ્યો હોય એ પણ સમજે એવી ભાષા છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ન ભણ્યો હોય એ પણ સમજે. સમજવા માગે તો.

ઉત્તર :- માગે તોની વાત છે ને.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ભાઈ! એને ના પાડે છે કે ના એવડો હું નહિ. ઇ પણ કહેશે હવે. કારણાંતરની એને જરૂર નથી, કહે છે. તું કારણાંતર, કારણાંતર પોકાર કરી રહ્યો છો. કાંઈક જોશે... કાંઈક જોશે... કાંઈક જોશે. કાંઈ નહિ જોવે, સાંભળ! બધે પૂરો છો તું. તારે માટે પરની

બિલકુલ જરૂર નથી. આરે..આરે..! આ ભગવાનનો માર્ગ તો સાપેક્ષ છે ને? એ નિશ્ચયથી તો નિરપેક્ષ જ છે. અહીં તો નિશ્ચયથી વાત કરે છે. નિશ્ચયથી નિરપેક્ષ વસ્તુ છે. વ્યવહારથી હોય એ જાણવા માટે વાત છે. એની વાત અહીં ગૌણ છે. સમજાણું કાંઈ?

દોહા - નિજ અનુભવસે પ્રગટ હૈ, નિત્ય શરીર-પ્રમાન।

લોકાલોક નિહારતા, આતમ અતિ સુખવાન।।૨૧।।

એનું વાન જ-એનું રૂપ જ સુખવાળું, આનંદવાળું છે. એનો વાન જ આનંદનો છે. આહા..! એય..! અતીન્દ્રિય આનંદ એનું રૂપ છે. આહા..! એકલો અતીન્દ્રિય આનંદનો રસનો કંદ એકલો અને 'લોકાલોક નિહારતા...' લોકાલોકને જાણવું એ તો એનું સ્વરૂપ જ છે. એટલો એનો સ્વભાવ (છે), એટલો પ્રમાણવાળો એનો સ્વભાવ છે. અર..ર..! ભગવાનને નામે કેટલી કરી નાંખી અત્યારે. અરે..! પ્રભુ! શું કરે? એમ કહે, આવું આવો ભગવાનઆત્મા, એને આવો કહે છે. સ્વભાવમાં તો કાંઈ છે નહિ. આમ કેમ કહે છે? એવો વિકલ્પ સ્વભાવમાં તો છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

'નિજ અનુભવસે પ્રગટ હૈ,...' દેખો! પોતાના અનુભવથી પ્રગટ છે. 'નિત્ય શરીર-પ્રમાન.' તે એટલા પ્રમાણમાં છે. લોકાલોકને જાણનાર પણ રહેનાર શરીર પ્રમાણે, લોકાલોકને જાણનાર પણ રહેનાર શરીરના પ્રદેશ પ્રમાણે. ઘણા ખુલાસા કર્યા એમાંથી તો, હોં! પેલા વેદાંતી વ્યાપક કહે ને ફલાણું કહે ને ઢીકણું કહે. બધું કાઢી નાંખ્યું. આ છે તે આ રીતે વસ્તુ છે. એ અનુભવથી જ પ્રમાણ થઈ શકે એવી છે. 'સ્વાનુભૂત્યાચકાસતે'.

यहाँपर शिष्य कहता है, कि यदि इस तरहका आत्मा है तो उसकी उपासना कैसे की जानी चाहिये? इसमें आत्मध्यान या आत्मभावना करनेके उपायोंको पूछा गया है।
आचार्य कहते हैं -

संयम्य करणग्राममेकाग्रत्वेन चेतसः।

आत्मानमात्मवान् ध्यायेदात्मनैवात्मनि स्थितम्।।२२।।

अर्थ :- मनकी एकाग्रतासे इन्द्रियोंको वशमें कर ध्वस्त-नष्ट कर दी है स्वच्छन्द वृत्ति जिसने ऐसा पुरुष अपनेमें ही स्थित आत्माको अपने ही द्वारा ध्यावे।

विशदार्थ :- जिसने इन्द्रिय और मनको रोक लिया है अथवा जिसने इन्द्रिय और मनकी उच्छृंखल एवं स्वैराचाररूप प्रवृत्तिको ध्वस्त कर दिया है, ऐसा आत्मा, जिसका स्वरूप पहिले (नं.२१ के श्लोकमें) बता आये हैं, आत्माको आत्मासे ही यानी स्वसंवेदनरूप प्रत्यक्ष ज्ञानसे ही ध्यावे, कारण कि स्वयं आत्मामें ही उसकी ज्ञप्ति (ज्ञान) होती है। उस ज्ञप्तिमें और कोई करणान्तर नहीं होते। जैसा कि तत्त्वानुशासनमें कहा

है - 'स्वपरज्ञप्तिरूपत्वात्.'

'वह आत्मा स्वपर-प्रतिभासस्वरूप है। वह स्वयं ही स्वयंको जानता है, और परको भी जानता है। उसमें उससे भिन्न अन्य करणोंकी आवश्यकता नहीं है। इसलिये चिन्ताको छोड़कर स्वसंवित्ति-स्वसंवेदनके द्वारा ही उसे जानो, जो कि खुद में ही स्थिति है। कारण कि परमार्थसे सभी पदार्थ स्वरूपमें ही रहा करते हैं। इसके लिये उचित है कि मनको एकाग्र कर चक्षु आदिक इंद्रियोंकी अपने अपने विषयों (रूप आदिकों) से व्यावृत्ति करे।' यहाँपर संस्कृतटीकाकार पंडित आशाधरजीने 'एकाग्र' शब्दके दो अर्थ प्रदर्शित किये हैं। एक कहिये विवक्षित कोई एक आत्मा, अथवा कोई एक द्रव्य, अथवा पर्याय, वही है अग्र कहिये प्रधानतासे आलम्बनभूत विषय जिसका ऐसे मनको कहेंगे 'एकाग्र'। अथवा एक कहिये पूर्वापर पर्यायोंमें अविच्छिन्न रूपसे प्रवर्तमान द्रव्य-आत्मा वही है, अग्र-आत्मग्राह्य जिसका ऐसे मनको एकाग्र कहेंगे।

सारांश यह है कि जहाँ कहीं अथवा आत्मामें ही श्रुतज्ञानके सहारेसे भावनायुक्त हुए मनके द्वारा इंद्रियोंको रोक कर स्वात्माकी भावना कर उसीमें एकाग्रताको प्राप्त कर चिन्ताको छोड़कर स्वसंवेदनके ही द्वारा आत्माका अनुभव करे। जैसा कि कहा भी है - 'गहियं तं सुअणाणा.'

अर्थ :- 'उस (आत्मा) को श्रुतज्ञानके द्वारा जानकर पीछे संवेदन (स्वसंवेदन) में अनुभव करे। जो श्रुतज्ञानका आलम्बन नहीं लेता वह आत्मस्वभावके विषयमें गड़बड़ा जाता है।' इसी तरह यह भी भावना करे कि जैसा कि पूज्यपादस्वामीके समाधिशतकमें कहा है - 'प्राच्याव्य विषयेम्योऽहं.'

'मैं इंद्रियोंके विषयोंसे अपनेको हटाकर अपनेमें स्थित ज्ञानस्वरूप एवं परमानन्दमयी आपको अपने ही द्वारा प्राप्त हुआ हूँ।'

दोहा - मनको कर एकाग्र, सब इंद्रियविषय मिटाय।

आतमज्ञानी आत्ममें, निजको निजसे ध्याय।।२२।।

'यहांपर शिष्य कळता है, कि यद्दि एस तरळका आत्मा है तो उसकी उपासना कैसे की जानी याडिये?' तो सेवा शी रीते करवी अनी? कोई साधन-आधन बीजा उशे के नडि? भगवाननी सेवा करवी, परमात्मानी पूजा, दर्शन, उंमेशा बे-यार कलाक भगवान पासे बेसवुं, बे-यार कलाक बेसी शास्त्र-आस्त्र वांयवा बे-यार-पांय कलाक, अेवुं कांई साधन-आधन अरुं के नडि? भाई! वीतरागनो मार्ग अेवो छे के, जगतने तो अबर नथी, सांभण्यो नथी. अेने जरीक अडारनुं पेलुं डोयने.. आडाडा..! अक्ति, नाय ने डोय ने तो आडा..! वाड! वाड! लोकोने अेवुं लागे, ल्यो!

મુમુક્ષુ :- ધર્મ કરે છે.

ઉત્તર :- ધર્મ કરે ને ભારે ધર્મ કરાવતા લાગે છે, કહે. ભ્રમ છે બધો. એય...! સમજ્યા ને? ‘પૂજા કરવાનો મારો ભાવ જાગ્યો’ ત્યાં લોકોને આહા! (થઈ જાય). શું આવે છે પહેલો શબ્દ? ‘રંગ લાગ્યો મહાવીર તારો રંગ લાગ્યો રે... રંગ લાગ્યો, મહાવીર તારો રંગ લાગ્યો’ લોકોને એવું લાગે કે, આહાહા...! ધર્મ કેટલો ઇ કરે છે ને કેટલો કરાવે છે! ભ્રમણા ભારે, ભાઈ! એય...! અહીં તો બીજું કહેવું છે કે, એમાં જો માહાત્મ્ય આવી જાય છે ને તો સ્વભાવનું માહાત્મ્ય રહેતું નથી. એવા માહાત્મ્યથી ધર્મ પમાતા હશે ને એવા માહાત્મ્યથી ધર્મ થાતા હશે? અને કહેનારને એવા ભાવથી ધર્મ થાતો હશે? એ તો વિકલ્પ છે, વાણી તો જડ છે. એય...! ‘મહાવીર તારો રંગ લાગ્યો’ તો... આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- હજારો લોકો બોલી જાય.

ઉત્તર :- બોલી જાય. વાત જ ઇ છે કે, એને મૂળ માહાત્મ્યની ખબર નથી. અને ક્યાં લેપાય જાય છે એની એને ખબર નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- નામ તો મહાવીરનું આવે ને?

ઉત્તર :- મહાવીરનું પણ મહાવીર ક્યો? મહાવીર આ કે બીજા? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આપણે આપણું માહાત્મ્ય ઘટાડ્યું છે.

ઉત્તર :- ભાઈ! અહીં તો જેમ છે તેમ છે વાત. જેના દોકડા જેટલા હોય એટલા હોય. એમાં કોઈ એમ માની લે કે, આપણે આ...હા ભારે ધર્મ કર્યો અને ઘણો ધર્મ કરાવ્યો. પાંચ લાખ ખર્ચાં ને આ બધું ખર્ચવાના છે ને હજી? મોટું ‘અમદાવાદ’માં ‘અમદાવાદ’નું કંઈક છે કે નહિ પંચકલ્યાણક મોટું? હાથી કાઢશે ને... એમ છે. એ... ‘હિંમતભાઈ’! આહા...! ભાઈ! જેને વિકલ્પ ને વાણીના ને પરના માહાત્મ્ય આવ્યા એને સ્વના માહાત્મ્ય અંદર આવતા નથી. ઓહો...! માહાત્મ્ય પોતાનું છે એ પરનું માહાત્મ્ય છે નહિ. લોકોને આકરું લાગે, ભારે વસ્તુ, ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? કહો, હવે શું કહેવું હશે? બે વાત કરી. આહા...! જુઓ! ઇ કહે છે.

‘ઇસર્મે આત્મધ્યાન યા આત્મભાવના કરનેકે ઉપાયોંકો પૂછા ગયા હૈ.’ શિષ્ય પૂછે છે. સમજાય છે? અમારે ધ્યાન કેમ કરવું ને આત્માની એકાગ્રતા કેમ કરવી?

સંયમ્ય કરણગ્રામમેકાગ્રત્વેન ચેતસઃ ।

આત્માનમાત્મવાન્ ધ્યાયેદાત્મનૈવાત્મનિ સ્થિતમ્ ॥૨૨॥

અર્થ :- ‘મનકી એકાગ્રતાસે ઇન્દ્રિયોંકો વશર્મે કર...’ દેખો! અર્થ અર્થ, ૨૭ પાને. મનની એકાગ્રતા. એકાગ્રતા શબ્દે સ્વ તરફની એકાગ્રતા. ઇન્દ્રિયોને વશ એટલે ઇન્દ્રિયો તરફનું લક્ષ છોડી દઈને. ‘ધ્વસ્ત-નષ્ટ કર દી હૈ સ્વચ્છન્દ વૃત્તિ...’ ધ્વસ્ત-નષ્ટ કર દી હૈ

સ્વચ્છન્દ વૃત્તિ. સ્વચ્છન્દ વૃત્તિ એટલે પર તરફના વિકલ્પની સ્વચ્છન્દ વૃત્તિ. 'જિસને ઐસા પુરુષ અપનેમેં હી..' ભગવાન જ્ઞાન, આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ! પોતામાં... પેલી નાસ્તિથી વાત કરી. 'મન કી એકાગ્રતા સે ઇન્દ્રિયોં કો વશ મેં કર ધ્વસ્ત-નષ્ટ કર દી હૈ સ્વચ્છન્દ વૃત્તિ જિસને...' હવે અસ્તિ કરે છે. 'ઐસા પુરુષ અપનેમેં હી સ્થિત આત્માકો...' પોતામાં સ્થિત જ્ઞાન આનંદ પરિપૂર્ણ એવા આત્મસ્વભાવને, 'આત્માકો અપને હી દ્વારા ધ્યાવે.' સ્વરૂપની શુદ્ધિની નિર્વિકલ્પ ધારાથી ધ્યાવે.

'અપને હી દ્વારા...' આત્મ દ્વારા. આત્મા એટલે શુદ્ધભાવની પર્યાય દ્વારા આત્માને ધ્યાવે. એ એનો ઉપાય છે. આ તો 'ઇષ્ટોપદેશ' છે. આવો ઉપદેશ તેને ઇષ્ટ કહીએ. કોઈ એમ કહે કે, બહારથી મળશે, નિમિત્તથી મળશે એ ઉપદેશ ઇષ્ટ નથી, ભાઈ! એ હિતકર ઉપદેશ ભગવાનનો એ છે જ નહિ. એમ 'પૂજ્યપાદસ્વામી' સિદ્ધ કરે છે. વ્યવહારના વિકલ્પથી, નિમિત્તથી ને આનાથી ને આનાથી ને આત્માની શ્રદ્ધા, સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાન, અનુભવ થશે એ ઉપદેશ 'ઇષ્ટોપદેશ' છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? હવે રાડ નાખે ને બિચારા પછી ન્યાં 'ઈંદોર'માં ને તમારે 'દિલ્હી'માં લોકો... એય...! કાંઈ વાંધો નહિ. એ તો થવા દો ને એ તો થાવું હોય એથી કાંઈ ચાલ્યું જાય છે? આહાહા...!

કહે છે, ભાષા શું (કરી) જોયું? કે, 'ઐસા પુરુષ અપનેમેં હી...' એટલે સ્વરૂપમાં 'સ્થિત આત્માકો અપને હી દ્વારા ધ્યાવે.' નિર્વિકલ્પ દ્વારા, પોતા દ્વારા ધ્યાવે. આ એક સાધન એનું અંતરમાં અંતર છે. બહાર કોઈ વિકલ્પ-ફિકલ્પ, સાધન-જ્ઞાન એને આત્માના ધ્યાન માટે, મોક્ષના માર્ગ માટે છે જ નહિ. આહા...! નિશ્ચય પરમ નિરપેક્ષ જ છે. વ્યવહારથી જ્ઞાન કરવા માટેની વાત અત્યારે અહીં નથી. સમજાણું કાંઈ? એની વ્યાખ્યા વિશેષ લેશું...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ)